

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра цивільного, нотаріального
та виконавчого процесу

Серія: Навчально-методичні посібники

**Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов,
Н. В. Волкова, І. А. Яніцька**

ДОКАЗУВАННЯ ТА ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Для здобувачів денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Одеська юридична академія»
галузь знань – 08 «Право» спеціальність – 081 «Право»

2-ге видання, перероблене та доповнене

Одеса
Фенікс
2024

УДК 347.94
Д63

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 6 від 16 квітня 2024 року).

Автори:

Голубєва Н. Ю. – д.ю.н., професор, зав. кафедри цивільно-го, нотаріального та виконавчого процесу. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3071-4990>;

Андронов І. В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільно-го, нотаріального та виконавчого процесу. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7490-3638>;

Волкова Н. В. – д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільно-го, нотаріального та виконавчого процесу. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4346-1862>;

Яніцька І. А. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-го, нотаріального та виконавчого процесу. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4729-9076>.

Рецензенти:

Сафончик О. І. – д.ю.н., професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Дришлюк В. І. – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ.

Д63 Голубєва Н. Ю., Андронов І.В., Волкова Н. В., Яніцька І. А.
Доказування та докази в цивільному судочинстві :
навч.-метод. посіб. – 2-ге вид., перероб. та доп. [Електронне
видання] / Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова,
І. А. Яніцька ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фе-
нікс, 2024. – 80 с. – Режим доступу: ...

ISBN 978-617-8430-11-5

Посібник є навчальним виданням з методики викладання навчальної дисципліни «Доказування та докази в цивільному судочинстві», яке, окрім викладу навчального матеріалу, містить методичні вказівки і рекомендації щодо викладання дисципліни та організації самостійної роботи здобувачів закладів вищої освіти.

Розрахований на здобувачів і науково-педагогічних працівників вищих юридичних навчальних закладів.

УДК 347.94

ISBN 978-617-8430-11-5

© Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов,
Н. В. Волкова, І. А. Яніцька, 2024

1. ПЕРЕДМОВА

Доказування є невід’ємною складовою судового процесу. Саме судові докази є засобом встановлення судом обставин справи та ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Тому професійність у роботі судді, адвоката, прокурора багато в чому залежить від розуміння особливостей судового доказування у різних категоріях цивільних справ, вміння правильно визначити предмет доказування, зібрати належні та допустимі докази, які у своїй сукупності забезпечують достатній рівень переконання суду у питанні наявності чи відсутності відповідних обставин справи та правильне вирішення цивільної справи по суті.

Метою вивчення навчальної дисципліни є отримання здобувачами теоретичних знань щодо процесу судового доказування в цивільному судочинстві та опанування практичних навичок їх застосування в процесі розгляду та вирішення цивільних справ та оскарження судових рішень у таких справах.

Формами і методами викладання навчальної дисципліни є: читання лекційного курсу, проведення семінарських (практичних) занять викладачами, виконання здобувачами самостійної роботи за відповідними темами та обсягами, визначеними викладачами навчальної дисципліни, а також проведення індивідуальних та групових консультацій з академічними та окремими групами здобувачів.

Лекційний курс викладається провідними викладачами кафедри й охоплює найбільш актуальні й значущі теоретичні та практичні питання. Підготовка здобувача до лекційного заняття передбачає попереднє ознайомлення з нормами законодавства та спеціальною літературою за темою лекції.

Семінарські та практичні заняття – важлива форма навчання при викладанні курсу «Доказування та докази в цивільному судочинстві». Їх мета полягає у засвоєнні здобувачами теоретичних положень і напрацюванні навичок застосування норм чинного цивільного процесуального законодавства шляхом розв’язання задач та виконання практичних завдань для вирішення конкретних питань, що виникають у судовій практиці.

Самостійна робота студентів є засобом оволодіння навчальним матеріалом, яка охоплює підготовку до семінарських (практичних) занять шляхом виконання індивідуальних завдань (розв'язання конкретних задач) поза аудиторними заняттями та самостійну роботу здобувачів, що полягає у підготовці письмових есе або презентацій на обрану тему.

Форми контролю знань здобувачів: проведення усного опитування, виконання контрольної роботи, заповнення тестових завдань. Контроль за успішністю оволодіння знаннями з навчальної дисципліни здійснюється у формі поточного та підсумкового контролю за допомогою системи оцінювання, яка використовується в академії з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали.

За результатами вивчення навчальної дисциплін здобувач має знати:

Основні положення теорії доказів та її категоріальний апарат;

- норми цивільного процесуального права, що регулюють процес судового доказування;
- суб'єктів, предмет, мету та стадії судового доказування;
- поняття, властивості та види судових доказів у цивільному процесі;
- порядок подання до суду, дослідження та оцінки судових доказів.

За результатами вивчення навчальної дисциплін здобувач має вміти:

- абстрактно мислити, відшукувати, обробляти та аналізувати інформацію з різних джерел;
- використовувати набуті знання у практичній діяльності;
- грамотно висловлювати власні думки;
- правильно застосовувати норми процесуального права та приймати обґрунтовані та мотивовані рішення;
- керуватися нормами процесуального права при розгляді та вирішенні цивільних справ;
- застосовувати норми інституту судового доказування та відповідні процедури в процесі роботи за юридичною спеціальністю.

У результаті вивчення даної дисципліни здобувачі повинні навчитись:

- обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи;
- ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування;
- аналізувати норми цивільного процесуального права;
- визначати предмет доказування та коло доказового матеріалу у цивільних справах;
- складати процесуальні документи, пов'язані з процесом судового доказування.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН І РОЗРАХУНКОВИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ НА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план навчальної дисципліни

№ п/п	Найменування теми	Кількість годин		
		Лекц.	Практ.	Са- мост.
1	Судове доказування в цивільному процесі	2	4	10
2	Судові докази: загальна характеристика	2	2	8
3	Показання свідків	2	2	8
4	Письмові та електронні докази	2	2	8
5	Речові докази	2	2	8
6	Висновки експертів	2	2	8
7	Особливості судового доказування в окремих категоріях цивільних справ	2	2	10
Всього за навчальним планом		14	16	60

3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ ЛЕКЦІЙ

3.1. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙ

Викладач повинен ретельно готуватися до кожної лекції. У зв'язку з тим, що базові знання щодо судового доказування здобувачі отримали в процесі вивчення курсу дисципліни «Цивільний процес», викладачеві бажано надавати більш поглиблену та розширену інформацію з тематики, що вивчається, концентруватись на складних теоретичних та практичних аспектах судового доказування.

В процесі читання лекції викладач обов'язково повинен ознайомити здобувачів з актуальною судовою практикою, пов'язаною з питаннями, що є предметом обговорення на лекції.

3.2. ЗМІСТ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1.

Судове доказування в цивільному процесі – 2 год.

Зміст теми:

1. Моделі судового процесу та їх вплив на процес доказування.
2. Поняття, суб'єкти та елементи судового доказування.
3. Предмет доказування. Факти, які входять до предмета доказування. Підстави звільнення від доказування.
4. Особливості судового доказування у різних судових провадженнях та на різних стадіях цивільного процесу.

Основні положення теми:

1. У процесуальній науці прийнято виділяти дві основні моделі судового процесу, які визначають характер судового доказування у справі: змагальна (обвинувальна) та слідча (інквізиційна).

Ознаки змагальної моделі судового процесу:

- 1) тягар доказування обставин справи покладається на сторін;
- 2) суд не приймає до уваги факти та докази, на які сторони не посилаються;
- 3) суд не розшукує і не збирає доказів;
- 4) рішення суду ґрунтується виключно на доказах, наданих сторонами.

Переваги змагальної моделі судового процесу:

- 1) тягар доказування покладений на осіб, найкраще обізнаних в усіх нюансах обставин справи та які найбільш вірогідно мають при собі основний масив доказового матеріалу, або знають, де їх можна знайти;
- 2) тягар доказування покладений на найбільш зацікавлених осіб. Сторони найбільшою мірою зацікавлені у доведенні суду тих чи інших обставин справи, а отже докладуть максимальних зусиль для цього;
- 3) підготовка доказового матеріалу здійснюється двома сторонами, що дає суду можливість поглянути на ситуацію з різних боків. Кожна сторона може користуватися допомогою адвокатів, що сприяє залученню до судового процесу значної кількості фахівців;
- 4) змагальність спонукає сторін до прояву ініціативи, відшукування все нових засобів з'ясування істини.

Ознаки слідчої моделі судового процесу:

- 1) обов'язок встановлення об'єктивної (матеріальної) істини у справі покладається на суд;
- 2) суд вправі збирати докази за власною ініціативою;
- 3) обґрунтованість судового рішення пов'язується не з всебічним дослідженням судом доказів, наданих сторонами, а з виконанням судом обов'язку з'ясувати об'єктивну (матеріальну) істину у справі.

Переваги слідчої моделі судового процесу:

- 1) вона, певною мірою, нейтралізує нерівність сторін, зменшує негативні наслідки правової необізнаності та невміння вести справу однією зі сторін;

- 2) зменшує витрати сторін, пов'язані зі збиранням доказів;
- 3) забезпечує певний мінімальний рівень обґрунтованості та істинності висновків суду, викладених у рішенні у кожній справі, незалежно від того, який обсяг доказового матеріалу був наданий сторонами;
- 4) зменшує можливості зловживання сторонами своїми процесуальними правами у доказуванні.

2. Судове доказування – це інтелектуальна та процесуальна діяльність сторін, інших учасників справи, представників та суду, спрямована на встановлення обставин, що мають значення для справи та обґрунтування висновків про ці обставини.

Доказування у цивільному процесі регламентується як нормами цивільного процесуального права так і нормами матеріального права¹, оскільки саме норми процесуального права регламентують порядок доказування при розгляді та вирішенні цивільної справи, а норми матеріального права регламентують питання щодо визначення: предмета доказування; суб'єктів, які мають право на звернення до суду з позовної заявою (заявою) з тих чи інших відносин; презумпції тощо.

Суб'єкти доказування – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, наділені певним колом процесуальних прав та обов'язків у процесі збирання, дослідження та оцінки доказів, діяльність яких спрямована на встановлення обставин, що мають значення для справи та обґрунтування висновків про ці обставини.

Розглядаючи питання суб'єктів доказування у цивільному процесі, спочатку необхідно визначити правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, оскільки від цього залежить можливість віднесення того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин до суб'єктів доказування, оскільки не всі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин є суб'єктами доказування².

¹ Волкова Н. В. Щодо визначення поняття судового доказування у цивільному процесі. Новели цивільного процесуального законодавства: Докази та доказування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 32–36.

² Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

Основні обов'язки доказування покладаються на сторони, позивач повинен довести обставини, що складають основу позову (факти, з якими пов'язане виникнення, зміну або припинення спірних правовідносин; факти, що свідчать про порушення, невизнання або оспорування відповідачем права позивача). Відповідач повинен довести обставини, що підтверджують його заперечення проти позову³.

Також до складу учасників справи законодавець відносить органи та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 4 ст. 42 ЦПК України). Вказані суб'єкти сприяють судовому захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, які не мажуть самостійно захистити свої права, свободи та інтереси у випадках, встановлених законом⁴ та відповідно входять до складу суб'єктів доказування, оскільки вони беруть участь у збиранні та поданні доказів, у визначенні предмета доказування, у дослідженні та оцінці доказів тощо.

Також необхідно зазначити, що до складу учасників судового процесу відносяться представники. Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 64 ЦПК України). Отже, представника можна віднести до суб'єктів доказування, оскільки він наділений всіма правами та обов'язками особи, яку представляє в суді.

Щодо інших учасників судового процесу, до складу яких відносяться: помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (ст. 65 ЦПК України), то в теорії цивільного процесу також ведуться певні дискусії чи входять вони до складу суб'єктів доказування. Необхідно зазначити, що інші учасники судового процесу не можуть бути суб'єктами доказування, оскільки вони не мають юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи, вони залучаються судом для сприяння правильного та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, а також не здійснюють жодних дій щодо доказування.

³ Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. № 9. Київ, 2020. С. 19–23.

⁴ Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. С. 78

Мета доказування – встановлення обставин, що мають значення для справи, та обґрунтування висновків про ці обставини.

Засіб доказування – процесуальна форма закріплення судових доказів.

Процес доказування – це сукупність послідовно вчинюваних процесуальних дій, спрямованих на обґрунтування вимог та заперечень сторін та встановлення судом обставин справи. Складається з кількох етапів (стадій):

Збирання (надання) доказів – полягає у відшукуванні доказів, наданні їх до суду та процесуальному закріпленні; сюди ж відноситься витребування доказів судом, виклик свідків та призначення експертизи.

Дослідження доказів – полягає у безпосередньому сприйнятті та вивченні доказової інформації.

Оцінка доказів – це логіко-процесуальна діяльність суб'єктів доказування, спрямована на виявлення властивостей судових доказів та з'ясування їх спроможності слугувати підтвердженням тих чи інших обставин справи.

3. Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 77 ЦПК). Виділяють основний предмет доказування (щодо всієї справи в цілому) та локальний предмет доказування (щодо окремого питання процесуального характеру, наприклад, доказування підстав ужиття судом заходів забезпечення позову). До складу предмета доказування входять: юридичні факти матеріального права, юридичні факти процесуального права, доказові факти.

Підставами звільнення від доказування (обставинами, що не підлягають доказуванню) є: загальновідомі факти, безспірні факти (факти, визнані учасниками справи), преюдиціальні факти (ст. 82 ЦПК).

У змагальному процесі основний тягар доказування (*onus probandi*) обставин справи покладається на сторін. Діє загальне правило розподілу тягара доказування між сторонами, відповідно до якого кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК).

Винятками із загального правила розподілу тягара доказування є встановлені законом спеціальні правила розподілу тягара доказування – доказові презумпції (від лат. *praesumptio* – припущення). Доказова презумпція – це встановлене законом припущення про існування чи

неіснування якогось факту, яке приймається судом за істину, поки не доведено протилежного.

4. Основні правила судового доказування в цивільному процесі встановлені, переважно, для справ позовного провадження. Спрощеність процедури наказного провадження позначається й на процесі судового доказування. Згідно з правовим висновком Великої Палати Верховного Суду, викладеним у постанові від 07 липня 2020 року (провадження № 14–448цс19), наказне провадження як особливий спрощений вид провадження у цивільному судочинстві спрямоване на швидкий та ефективний захист безспірних прав особи шляхом видачі судового наказу, що одночасно є і судовим рішенням, і виконавчим документом, без судового засідання та без виклику заявника (стягувача) і боржника. Процес доказування для першого починається з моменту подання заяви про видачу судового наказу та закінчується прийняттям цієї заяви судом, тоді як для боржника цей процес розпочнеться, якщо він вирішить подати заяву про скасування судового наказу після отримання копії останнього. Звернення до суду із заявою про видачу судового наказу є правом, а не обов'язком особи, якій належить право вимоги, а також органів і осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Судове доказування в наказному провадженні ґрунтується, переважно, на письмових доказах. Можливе подання до суду й електронних доказів. Натомість показання свідків та речові докази в наказному провадженні не використовуються, а також судом не призначається судова експертиза. Особливість судового доказування в окремому провадженні полягає у наявності в суду права витребувати докази за власною ініціативою (ч. 2 ст. 294 ЦПК України).

Тема 2.

Судові докази: загальна характеристика – 2 год.

Зміст теми:

1. Поняття та види судових доказів.
2. Ознаки судових доказів.
3. Порядок подання та витребування судових доказів.
4. Забезпечення судових доказів.
5. Судові доручення щодо збирання доказів.
6. Оцінка судових доказів та стандарти доказування.

Основні положення теми:

1. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами:

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків (ст. 76 ЦПК).

Необхідно зазначити, що перелік засобів доказування зазнав значних змін та доповнень. Вперше до засобів доказування законодавець відносить електронний доказ як самостійний засіб доказування у цивільному процесі. Норми минулої редакції ЦПК України взагалі не передбачали такого засобу доказування як електронний доказ, що в свою чергу приводило до певних труднощів у судовій практиці, оскільки на сьогодні інформаційні технології все активніше інтегруються в правове співтовариство України⁵.

Розглядаючи питання новел цивільного процесуального законодавства щодо засобів доказування, необхідно зазначити, що у порівнянні з минулою редакцією ЦПК України, не є окремим засобом доказування пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків. Відповідно до минулої редакції ЦПК України «...сторони, треті особи, їх представники, лише допитувалися як свідки, тобто за процедурою, встановленою для допиту свідків, але при цьому не змінювали навіть тимчасово на час допиту свого процесуального статусу, залишаючись стороною, третьою особою чи представником. Тому й результатом такого допиту були не показання свідка, а інший, доволі специфічний засіб доказування – пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників, допитаних як свідки»⁶. Натомість ч. 1 ст. 92 ЦПК України передбачає, що сторони, треті особи та їх представники за їх згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі

⁵ Волкова Н. В. Щодо впровадження електронного документу як електронного доказу у цивільне судочинство України. Інформаційні технології у судочинстві: матер. всеукр. наук. – практ. конф. (Одеса, 18 квітня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 31.

⁶ Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 420

їм обставини, що мають значення для справи. Новелою цивільного процесуального законодавства є також письмове опитування учасників справи як свідків (ч. 3 ст. 93 ЦПК України).

Класифікацію судових доказів прийнято здійснювати за кількома підставами.

За характером зв'язку змісту доказів з фактом, що підлягає доказуванню, виділяють:

1) прями докази, що мають з відшукуваним фактом однозначний зв'язок, тобто дають змогу зробити єдиний висновок про наявність чи відсутність певного факту;

2) непрямі докази, що мають з відшукуваним фактом багатозначний зв'язок, тобто дають змогу зробити як мінімум два можливих висновки про наявність чи відсутність певного факту. За допомогою непрямого доказу можна зробити лише ймовірний висновок про наявність чи відсутність певної обставини справи.

За процесом їх формування докази поділяються на:

1) первісні – формуються у результаті безпосереднього впливу відшукуваного факту на джерело доказу;

2) похідні – формуються в результаті опосередкованого впливу відшукуваного факту на джерело доказу (наявна проміжна ланка в процесі формування доказу).

За джерелом доказів:

1) особисті – походять від особи;

2) речові (предметні) – джерелом доказу є предмет матеріального світу;

3) змішані – мають в собі ознаки як особистих так і предметних доказів.

2. Юридична сила судових доказів нерозривно пов'язана з їх властивістю допустимості, зміст якої сформульовано в ч. 1 ст. 78 ЦПК України (загальне правило допустимості доказів). Незважаючи на те, що багато хто з процесуалістів наполягає на необхідності розмежовувати юридичну силу доказів та їх допустимість, визнаючи змістом допустимості доказу в цивільному процесі лише ті положення, які закріплені в ч. 2 ст. 78 ЦПК України, все ж варто підтримати підхід законодавця, який уніфікував поняття допустимості доказів у цивільному та кримінальному процесах. У зв'язку з цим закріплене у ч. 1 ст. 78 ЦПК України положення про те, що суд не бере

до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом, слід розглядати як загальне правило допустимості доказів, а отже цілком справедливим є твердження, що юридичну силу мають лише допустимі докази та, навпаки, недопустимі докази не мають юридичної сили. При цьому юридична сила напряду не впливає та не залежить від належності чи достовірності судових доказів як властивостей, що як і доказова сила (вага доказів) стосуються змісту, а не процесуальної форми доказів.

Всі докази, які відповідають вказаним критеріям, мають однакову юридичну силу. Процесуальне законодавство не передбачає існування т. зв. наперед встановлених доказів, які були відомі дорадянському процесуальному праву та відрізнялися неспростовністю чи більшою порівняно з іншими доказами юридичною силою. Жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили (ч. 2 ст. 89 ЦПК України)⁷.

Властивостями судових доказів є належність, допустимість, достовірність і достатність (ст. ст. 77–80 ЦПК).

Необхідно звернути увагу, що відповідно до Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» наряду з такими ознаками судових доказів як належність та допустимість доказів, законодавець уперше у нормах ЦПК України закріпив достовірність та достатність доказів⁸.

Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування.

Допустимими є докази, одержані у відповідності до порядку, встановленого законом (загальне правило допустимості доказів). Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними

⁷ Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі // Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А. Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 14.

⁸ Волкова Н. В. Щодо ознак достовірності та достатності доказів у цивільному судочинстві. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)/відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020.Т. 2. С. 330–332.

засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (спеціальне правило допустимості доказів).

Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи.

Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування.

3. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи (ч. 5 ст. 81 ЦПК). Сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви. Правило щодо пред'явлення доказів до суду разом з позовною заявою створює умови для належної підготовки справи суддею, який розгляду справи по суті, має можливість визначити предмет доказування; сприяє прискоренню судового процесу, скорочує підстави для відкладення судового розгляду, перешкоджає його затягуванню під приводом представлення сторонами додаткових доказів; дисциплінує учасників справи, мотивує їх на активну і своєчасний захист своїх прав і інтересів⁹.

Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів. У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин. Якщо зі зміною

⁹ Волкова Н. В. Щодо визначення поняття доказу у цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Всеукр. науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного / за заг. редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. (м. Одеса, 13 грудня 2019 року). С. 21–25.

предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів. Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї. Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено ЦПК, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи. У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів (ст. 83 ЦПК).

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК (ч. 7 ст. 81 ЦПК). Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених ЦПК (ч. 2 ст. 13 ЦПК). Суд має право витребувати докази за власною ініціативою у справах окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК).

Учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребує відповідні докази.

Суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону. Будь-яка особа, у якій знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду. Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали (ст. 84 ЦПК).

4. Забезпечення судових доказів – це оперативне процесуальне закріплення судом доказової інформації. Підстави та процесуальний порядок забезпечення доказів закріплено у ст. ст. 116–119 ЦПК України.

Відмежування процедури збирання судових доказів від їх забезпечення необхідно вирішувати за такими критеріями:

1) підстава звернення до суду з відповідним клопотанням: неможливість сторони чи наявність в неї певних складнощів з отриманням доказів на момент звернення до суду, чи наявність обґрунтованих побоювань, що така неможливість виникне в майбутньому. У першому випадку суд лише сприяє особам в збиранні необхідних доказів та не здійснює заходів їх забезпечення. У другому випадку наявна підстава для забезпечення доказів;

2) потреба в оперативному закріпленні доказового матеріалу. Даний критерій впливає з попереднього. Якщо потреба в отриманні та процесуальному закріпленні доказової інформації не є терміноюю і особа має змогу дочекатися судового засідання, де питання про отримання цього доказу буде вирішено в змагальному порядку, то в суду немає підстав вживати заходів забезпечення доказів¹⁰.

5. Судові доручення щодо збирання доказів можна поділити на внутрішньодержавні (які надаються іншому українському суду, в межах територіальної юрисдикції якого необхідно здійснити дії щодо збирання доказів) та міжнародні (які надаються в порядку міжнародної правової допомоги, якщо процесуальні дії щодо збирання доказів необхідно здійснити на території іншої держави).

¹⁰ Андронов І. В. Забезпечення доказів у цивільній справі шляхом огляду веб-сторінки в мережі інтернет // Інформаційні технології у судочинстві: матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н. Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 19–20.

6. Оцінка доказів – це інтелектуальна та процесуальна діяльність суду та учасників справи, спрямована на визначення юридичної сили доказів у справі, перевірку їх відповідності критеріям оцінювання та здатності слугувати підставою для висновків суду про наявність чи відсутність обставин справи.

Принцип формальної оцінки доказів – ґрунтується на заздалегідь встановленій законом юридичній силі доказів, визначенні у законі переваг одних видів доказів над іншими.

Принцип вільної оцінки доказів – усі докази оцінюються судом за внутрішнім переконанням і жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили (ч. 2 ст. 89 ЦПК).

Виділяють декілька видів оцінки доказів. За суб'єктом здійснення: рекомендаційна (здійснюється учасниками справи) та імперативна (владна оцінка, яка здійснюється судом). Залежно від етапу судової діяльності: попередня, остаточна (підсумкова), контрольна.

Стандарт доказування – це ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину – доведеною.

Стандарти доказування визначають ступінь допустимого сумніву, за якого певна обставина вважається доведеною та встановленою судом в процесі розгляду та вирішення справи. Вироблені у країнах англосаксонської правової сім'ї, проте набувають все більшого поширення та застосування у судочинстві багатьох країн, також застосовуються у практиці Європейського суду з прав людини, який, зокрема, відзначив, що у цивільних справах стандарт доказування має бути нижчий, ніж у кримінальних (§ 38 рішення ЄСПЛ від 11.02.2003 р. у справі «Рінгвольд проти Норвегії»). У Великобританії та США вироблені стандарти доказування поза розумними сумнівами (*beyond reasonable doubt*), баланс ймовірностей (*balance of probabilities*), перевага доказів (*preponderance of evidence*), ясні та переконливі докази (*clear and convincing evidence*) та ін. В українському цивільному судочинстві стандарти доказування не знайшли значного поширення, хоча в кримінальному судочинстві визнається дія стандартів «обґрунтована підозра» та «поза розумними сумнівами», а в господарському судочинстві на законодавчому рівні закріплено стандарт «вірогідність доказів» (ст. 79 ГПК).

Тема 3.

Показання свідків – 2 год.

Зміст теми:

1. Показання свідка як засіб доказування.
2. Правовий статус свідка в цивільному процесі. Імунітет свідка. Види свідків.
3. Порядок допиту свідка. Допит малолітніх та неповнолітніх свідків. Допит сторін, третіх осіб та їх представників як свідків.
4. Письмове опитування учасників справи. Оцінка показань свідка.

Основні положення теми:

1. Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини

Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України (ст. 90 ЦПК України).

Виклик свідка здійснюється за заявою учасника справи.

У заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити.

Заява про виклик свідка має бути подана до або під час підготовчого судового засідання, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, – до початку першого судового засідання у справі.

В ухвалі про відкриття провадження у справі або в іншій ухвалі, якою суд вирішує питання про виклик свідка, суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду (ст. 91 ЦПК України).

2. Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

Ознаки свідка: 1) встановлена фізична особа, 2) володіє відомостями про обставини справи, 3) юридична незаінтересованість у результаті розгляду справи (дана ознака не поширюється на сторін та третіх осіб, допитаних як свідків), 4) отримала відомості не у зв'язку з розглядом справи (не у процесуальному порядку), 5) особисто сприймала факти з відомих джерел, 6) особа викликана до суду як свідок.

Види свідків:

1) за віком: повнолітні, неповнолітні, малолітні;

2) за характером заінтересованості: сторонні особи; особи, які можуть мати фактичну заінтересованість у результаті розгляду справи, та особи, які мають юридичну заінтересованість у результаті розгляду справи (сторони та треті особи, допитані як свідки);

3) за наявністю спеціальних знань: свідки, які мають спеціальні знання у сфері, щодо якої дають показання (можуть висловлювати судження); свідки, які не мають спеціальних знань.

Імунітет свідка – встановлене законом звільнення особи від обов'язку свідчити в суді. Дві форми імунітета свідка: заборона та привілей. Імунітет буває родинним і службовим.

Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника (ст. 70 ЦПК).

3. За загальним правилом допит свідка здійснюється судом в судовому засіданні за участі сторін.

Фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 71 ЦПК).

Види допиту свідків:

1) за суб'єктом здійснення: прямий (питання свідкові ставить сторона, за заявою якої свідок був викликаний до суду) та перехресний (питання свідкові ставить протилежна сторона);

2) за формою викладення показань: усний допит та письмове опитування (у цивільному судочинстві України письмове опитування як свідків застосовується лише до учасників справи);

3) за кількісним показником: первинний та повторний (повторний допит свідків за кількістю одночасно допитаних свідків поділяється на одноособовий повторний допит та очну ставку).

Способи допиту свідків:

1) допит свідка в судовому засіданні в звичайному порядку;

2) допит свідка в порядку забезпечення доказів;

3) допит свідка за судовим дорученням;

4) допит свідка в режимі відеоконференції;

5) допит свідка за місцем проживання (перебування).

Сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи (ст. 92 ЦПК).

4. Учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи, що ним подається до суду, не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи.

Учасник справи, якому поставлено питання позивачем, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті.

На запитання до учасника справи, який є юридичною особою, відповіді надає її керівник або інша посадова особа за його дорученням.

Відповіді на запитання подаються до суду учасником справи – фізичною особою, керівником або іншою посадовою особою юридичної особи у формі заяви свідка не пізніше як за п'ять днів до підготовчого засідання, а у справі, що розглядається в порядку спрощеного провадження, – до першого судового засідання.

Копія такої заяви свідка у той самий строк надсилається учаснику справи, який поставив письмові запитання (ст. 93 ЦПК).

Тема 4. ***Письмові та електронні докази – 2 год.***

Зміст теми:

1. Поняття та види письмових доказів.
2. Збирання, дослідження та оцінка письмових доказів.
3. Поняття та види електронних доказів.
4. Порядок збирання, подання до суду, дослідження та оцінка електронних доказів.

Основні положення теми:

1. У вітчизняному судочинстві письмові докази набувають поширення, приблизно з другої половини XV ст.

Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Ознаки письмових доказів:

1) інформація про обставини справи відображена за допомогою символів, які можуть бути інтерпретовані (букв, цифр, ієрогліфів, графічних символів тощо). Відмежування від речових доказів – за порядком відображення інформації. У речових доказах, на відміну від письмових, інформація відображається безпосередньо, без опосередкування через свідомість людини;

2) інформація відображена у будь-якій письмовій формі окрім електронної (цифрової). Слід відрізнити письмові докази від інших засобів доказування, виражених у письмовій формі (заяви свідка, висновку експерта).

Види письмових доказів:

1) за суб'єктом, від якого походять письмові докази: офіційні та неофіційні.

Офіційний письмовий доказ – це письмовий доказ, який оформлює юридично значимі дії або підтверджує вчинення юридично значимих дій та для якого встановлено порядок його оформлення. Офіційні письмові докази відображають повноваження суб'єктів, що їх видали, мають певну форму, реквізити та повинні мати юридичну силу.

Неофіційні письмові докази являють собою, як правило, листування особистого характеру;

2) за характером інформації, що у них міститься: розпорядчі та довідково-інформаційні.

Розпорядчі – це офіційні документи, які мають владно-вольовий характер (накази по підприємству, договори, заповіти тощо).

Довідково-інформаційні – фіксують певну інформацію, однак не містять волевиявлення (довідки, протоколи тощо);

3) за способом формування: оригінали та копії;

4) за формою: які мають просту та кваліфіковану письмову форму (нотаріальну);

5) за способом закріплення інформації на матеріальному носії: рукописні та машинописні.

2. Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ЦПК України. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.

Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу.

Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення.

Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може вистребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їх легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 95 ЦПК України).

Копія письмового доказу повинна повністю відтворювати оригінал. Засвідчення паперової копії письмового доказу може здійснюватися учасником справи відповідно до вимог чинного законодавства, зокрема п. 5.27 ДСТУ 4163–2003. Якщо представником учасника справи є адвокат, він може посвідчувати копії письмових доказів на підставі п. 9 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Також вірність копії документа або витягу з нього може бути засвідчена нотаріусом у порядку, передбаченому нормами Глави 11 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII і Глави 7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5.

3. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Ознаки електронних доказів:

- 1) не мають матеріальної форми (це комп'ютерний код);
- 2) потребують використання програмних та технічних пристроїв для дослідження;
- 3) потребують технічного носія;
- 4) легко піддаються зміні;
- 5) легко піддаються копіюванню, при цьому копію, як правило, дуже важко відрізнити від оригіналу.

4. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги (ст. 100 ЦПК України).

Електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Учасники справи можуть ставити питання з приводу електронних доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів (ст. 237 ЦПК України).

Під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень.

Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у протоколі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення учасників справи.

У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині (ст. 238 ЦПК країни).

Тема 5. **Речові докази – 2 год.**

Зміст теми:

1. Поняття, ознаки та види речових доказів. Відмінність речових доказів від інших засобів доказування.
2. Порядок збирання, витребування, подання до суду, зберігання та повернення речових доказів.
3. Порядок дослідження речових доказів.
4. Огляд речових доказів за місцем знаходження та речових доказів, які швидко псуються. Оцінка речових доказів.

Основні положення теми:

1. Речові докази були запозичені до цивільного судочинства з кримінального процесу (т. зв. «німі свідки»).

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 97 ЦПК).

Ознаки речових доказів:

- 1) джерелом доказової інформації є матеріальний об'єкт;

2) відомості про факти містяться у зовнішньому вигляді, властивостях, місцезнаходженні матеріального об'єкта тощо;

3) незамінність та неможливість копіювання (під неможливістю копіювання речового доказу мається на увазі технічна неможливість повного відтворення у копії всіх його характеристик, тоді як копіювання окремих характеристик речового доказу все ж є можливим шляхом створення фотографій, зліпків, 3D-моделей, копіювання на 3D-принтері тощо);

4) немає суттєвих ознак, властивих виключно іншим засобам доказування.

Види речових доказів:

1) за матеріальним носієм інформації: предмети, речовини, біологічні об'єкти.

2) залежно від способу відображення інформації: своїм існуванням/неіснуванням (наприклад музичний або літературний твір своїм існуванням підтверджує виконання автором обов'язку його створити; відсутність об'єкта нерухомого майна у певному місці є підтвердженням факту його знесення), властивостями (наприклад, неякісний товар є підтвердженням своєї неякісності), слідами (наприклад, документ з виправленнями, підчистками), місцезнаходженням (наприклад, знаходження товару на складі покупця є підтвердженням факту його поставки).

Окремо виділяють речові докази, що є об'єктами судового спору.

2. Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду.

Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду; вони повинні бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності – сфотографовані.

Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані (ст. 98 ЦПК).

Приймання, облік і зберігання речових доказів у судових справах провадяться відповідно до процесуального законодавства та Розділу V Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 р. № 814.

3. Речові докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які

беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред’явлено для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов’язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду речових доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Учасники справи можуть ставити питання з приводу речових доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали (ст. 237 ЦПК).

Речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи.

Речові докази, що є об’єктами, які вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної сили (ст. 99 ЦПК).

4. Речові докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням. Про дату, час і місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляються учасники справи. Неявка цих осіб не є перешкодою для проведення огляду. У разі необхідності, в тому числі за клопотанням учасника справи для участі в огляді доказів за їх місцезнаходженням, можуть бути залучені свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також здійснено фотографування, звуко- і відеозапис. Про огляд доказів за їх місцезнаходженням складається протокол, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені

під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо. Якщо огляд здійснюється за відсутності хоча б однієї зі сторін, а також в інших випадках, коли суд визнає це за необхідне, суд забезпечує відеофіксацію огляду технічними засобами. Особи, які беруть участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, мають право звертати увагу суду на ту чи іншу обставину, яка, на їхній погляд, має значення для повноцінного проведення огляду, встановлення обставин, які мають значення для розгляду справи, робити свої зауваження щодо протоколу огляду. В ухвалі про огляд доказів за їх місцезнаходженням суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із таким оглядом (ст. 85 ЦПК України).

Тема 6. **Висновки експертів – 2 год.**

Зміст теми:

1. Поняття та види судових експертиз.
2. Правовий статус експерта та його відмінність від спеціаліста й експерта з питань права.
3. Порядок призначення експертизи. Визначення вартості судової експертизи. Забезпечення та попередня оплата витрат на проведення експертизи.
4. Висновок експерта: структура та види.
5. Відмінність висновку експерта від висновків органів державної влади та місцевого самоврядування, допомоги спеціаліста та висновку експерта у галузі права.

Основні положення теми:

1. Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ).

Види судових експертиз:

1) за об'єктом дослідження та сферою спеціальних знань, що застосовуються при проведенні експертизи:

– криміналістична; почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів

і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна;

– інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротранспортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів;

– економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій;

– товарознавча: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння;

– експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності;

– психологічна;

– мистецтвознавча;

– екологічна;

- військова;
- судово-ветеринарна;
- гемологічна (п.п. 1.2.1–1.2.11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5);
- судово-медична;
- судово-психіатрична.

Даний перелік не є вичерпним.

2) за процесуальними ознаками виділяють такі види судових експертиз:

- за послідовністю проведення: первинна та вторинна (додаткова чи повторна);
- за кількістю залучених експертів: одноособова, комісійна і комплексна.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи (п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5).

Додаткова експертиза призначається, якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним. Доручається тому самому або іншому експерту (експертам) (ч. 1 ст. 113 ЦПК).

Висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8).

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз) (п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5).

Повторна експертиза призначається якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності (ч. 2 ст. 113 ЦПК).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах (п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5).

2. Експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Експерт має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- 3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;

5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;

б) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду.

Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою (ст. 72 ЦПК України).

3. Суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

У разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу. При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза). Питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються судом. Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Питання, які ставляться експерту, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ст. 103 ЦПК України).

Призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити:

- 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я;
- 2) психічний стан особи;
- 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати (ст. 105 ЦПК України).

4. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 102 ЦПК). Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки) (п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5).

5. На відміну від висновку експерта висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань (ст. 115 ЦПК України).

Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;
- 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи (ст. 114 ЦПК України).

Тема 7.
**Особливості судового доказування в окремих
категоріях цивільних справ – 2 год.**

Зміст теми:

1. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з сімейних правовідносин.
2. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з цивільних правовідносин.
3. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з трудових правовідносин.
4. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з житлових правовідносин.
5. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з земельних правовідносин.

Основні положення теми:

1. Предмет доказування у справах про стягнення аліментів на утримання одного з подружжя залежить від підстав, які дають особі право на звернення до суду. У справах про стягнення аліментів на утримання дитини до предмета доказування необхідно віднести: походження дитини; вік дитини; наявність чи відсутність нотаріально посвідченого договору про сплату аліментів; стан здоров'я та матеріальне становище дитини та платника аліментів; наявність у відповідача інших осіб на утриманні; відсутність у відповідача доходу або наявність нерегулярного, мінливого доходу тощо¹¹.

На підтвердження права вимоги щодо утримання можуть бути надані наступні докази: свідоцтво про реєстрацію шлюбу; довідка про доходи відповідача; довідка про розмір доходів позивача; медичні документи щодо інвалідності тощо.

Предметом доказування в справах про оспорування батьківства є відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком дитини та дитиною. Для підтвердження такого факту особа, яка оспорує батьківство повинна надати всі необхідні докази, оскільки тягар доказування лежить на особі, яка оспорує батьківство. Таким

¹¹ Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова, Наталія Василівна. Оdesa, 2022. С. 173.

чином, факт відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком дитини та дитиною у справах про оспорування батьківства встановлюється судом з урахуванням усіх обставин. При цьому можуть застосовуватися будь-які засоби доказування¹². Найбільш поширеним доказом у таких справах є висновок експерта.

До предмету доказування при вирішенні спору, з ким із батьків проживатиме малолітня дитина, будуть входити наступні факти: умови виховання дитини (житлові, матеріальне забезпечення, навчання та ін.); ставлення батьків до виконання своїх обов'язків щодо дитини та особисту прихильність дитини до кожного з них; вік дитини, стан її здоров'я та інші істотні обставини; наявність самостійного доходу в кожного із батьків, забезпечення житлом, відсутність шкідливих звичок тощо.

Такі обставини можуть доказуватись різними засобами доказування, письмовими, електронними доказами, показання свідків тощо. У таких справах свідками, як правило, «...виступають близькі родичі (дід, бабуся та ін.) або знайомі, тому при дослідженні судом показань свідків слід враховувати особисті стосунки свідка зі сторонами. Оскільки, їх свідчення можуть бути упередженими відповідно до другої сторони в залежності від того яка сторона клопотала про виклик даного свідка. Таким чином, при дослідженні і оцінці показань свідків підлягають врахуванню нормативно встановлені умови: можливість їх використання в цивільному процесі, відношення їх до даної справи і стосунки зі сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, характер їх заінтересованості у справі»¹³.

До предмету доказування у правах про поновлення батьківських прав необхідно віднести факти (обставини), що підтверджують вимоги позивача, а саме, що його поведінка та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав (ч. 4 ст. 169), змінилися, або що причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її бать-

¹² Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо оспорування батьківства у цивільному судочинстві (окремні аспекти). Юридичний вісник. Одеса, 2016. № 4. С. 109.

¹³ Волкова Н. В. Докази у справах про визначення місця проживання дитини (окремні аспекти). Науковий журнал. Південноукраїнський правничий часопис. № 2. Одеса, 2011. С. 112.

ками, відпали (ч. 3 ст. 170 СК), а також факти, що підтверджують заперечення відповідача проти позову¹⁴.

Щодо справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, наприклад у справах про усиновлення велике значення мають письмові докази (довідки, акти спостережень умов життя, медичні висновки тощо) на підставі яких і вирішується справа¹⁵.

Предметом доказування у справах про поділ спільного майна подружжя є:

- встановлення моменту з якого подружжя знаходилось у зареєстрованому шлюбу;
- факт розірвання шлюбу між подружжям;
- склад і вартість майна, придбаного подружжям у період шлюбу, а також підстави його придбання;
- наявність шлюбного договору або іншої угоди про розподіл майна подружжя (сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу – ч. 3 ст. 97 СК України);
- інші обставини, що мають значення для визначення правового режиму майна подружжя, їх часток у цьому майні і вирішення питання про передачу певного майна тому або іншому подружжю. Так, суд може визнати за другим з подружжя право на частку премії, нагороди, які вона (він) одержала за особисті заслуги, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню (ч. 3 ст. 57 СК України). Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин (ч. 6 ст. 57 СК України). При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним (ч. 2 ст. 59 СК України).

Для підтвердження вищенаведених обставин можуть бути надані будь-які докази, що визначені цивільним процесуальним законодав-

¹⁴ Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ про поновлення батьківських прав у судовому порядку (окремі аспекти). *Evropský politický a právní diskurz*. Чехія, 2017. Том 4, Вип. 6. С. 218–223.

¹⁵ Волкова Н, Яніцька І. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: окремі аспекти. *Юридичний Вісник*. 2024. № 1. С. 43.

ством, а саме: показання свідків; письмові докази (свідоцтво про шлюб або розірвання шлюбу; договори купівлі-продажу нерухомого майна; свідоцтво про право власності, свідоцтво про право на спадщину, шлюбний договір тощо); висновок експерта (наприклад, щодо дійсної (ринкової) вартості майна, що підлягає поділу) тощо.

2. Орієнтовний перелік обставин, які входять у предмет доказування у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, зазначено у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». Це сукупність таких обставин:

- поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;
- поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача;
- поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності;
- поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Обставини, які входять до предмета доказування у справах про спадкування можна встановити лише при дослідженні документів, наявних у спадковій справі. Належними доказами щодо фактів, які необхідно встановити для вирішення спору про право спадкування, є копії документів відповідної спадкової справи, зокрема, поданих заяв про прийняття спадщини, виданих свідоцтв про право на спадщину, довідок житлово-експлуатаційних організацій, сільських, селищних рад за місцем проживання спадкодавця.

За клопотанням сторони суд може направити запит до нотаріальної контори, який має стосуватись документів щодо обставин, які підлягають встановленню судом, зокрема, це відомості про осіб, які звертались до нотаріальної контори із заявами про прийняття спадщини, яким видано свідоцтва про право на спадщину, свідоцтво про право на частку в спільному майні подружжя тощо (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24–753/0/4–13).

3. Справи про стягнення заборгованості по заробітній платі розглядаються судами в порядку наказного або спрощеного позовного провадження. На відміну від справ наказного провадження, у яких заявник повинен довести суду безспірність власних вимог, а отже розмір усіх сум, що підлягають стягненню повинен бути підтверджений безспірними доказами, які свідчать про визнання роботодавцем розміру своєї заборгованості, в позовному провадженні розрахунок суми заборгованості, з урахуванням індексації заробітної плати та суми компенсації за затримку розрахунку при звільненні може бути зроблений та поданий до суду самим працівником. Водночас факти перебування позивача у трудових правовідносинах з відповідачем, розмір заборгованості по заробітній платі, факт звільнення працівника (у справах про стягнення заборгованості по заробітній платі в разі затримки розрахунку при звільненні працівника) мають бути підтверджені належними та допустимими доказами (копія трудової книжки, копії наказів про прийняття на роботу та звільнення з роботи, довідка бухгалтерії боржника, розрахунковий лист чи копія платіжної відомості тощо).

Для ухвалення рішення про поновлення на роботі суд повинен в судовому засіданні за допомогою передбачених процесуальним законом засобів доказування встановити такі юридичні факти: факт перебування позивача у трудових правовідносинах з відповідачем до моменту звільнення (або переведення на іншу роботу), факт звільнення працівника (або переведення на іншу роботу), факт порушень вимог законодавства з боку роботодавця при звільненні працівника (або переведенні на іншу роботу). Неможливість встановлення судом хоча б одного з вказаних юридичних фактів на підставі наданих сторонами доказів, має наслідком ухвалення судом рішення про відмову в позові.

4. Поширеною категорією житлових справ є справи про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, які часто розглядаються в наказному провадженні. Якщо заявлено вимогу про стягнення заборгованості за надані житлово-комунальні, телекомунікаційні послуги, послуги телебачення та радіомовлення, судовий наказ може бути видано за наявності відповідних договорів про надання таких послуг, інших письмових доказів, що підтверджують фактичне надання та отримання таких послуг. Крім того, заявник має обґрунтувати свої вимоги та додати документи, що вказують на

правильність і безспірність розрахунків, а також застосування тарифів на відповідні послуги. У цьому випадку може бути видано судовий наказ про стягнення не лише суми заборгованості, але й про стягнення індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих на суму заборгованості. Для їх стягнення суду має бути додано документи, що чітко підтверджують їх розрахунок (у тому числі й розрахунок щомісячних нарахувань), при цьому визначений розмір не потребує додаткової оцінки та дослідження у сукупності з іншими доказами (п. 13 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження»).

У справах про виселення зі службових жилих приміщень необхідно встановлювати, чи віднесено спірне жилає приміщення до службових (п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12.04.1985 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України»).

У справах про виселення неповнолітньої дитини одним з важливих доказів є висновок органу опіки та піклування. Висновок органу опіки та піклування є документом, який подається для прийняття відповідного рішення судом, тобто він є доказом у цивільній справі, який підлягає оцінці в сукупності з іншими доказами. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. Письмовий висновок органу опіки та піклування щодо розв'язання спору виконує допоміжну функцію при вирішенні спорів, які стосуються прав та інтересів дітей, та спрямований передусім на отримання максимальної інформації щодо обставин, які мають значення для вирішення конкретного спору, оскільки орган опіки та піклування має повноваження встановлювати відомості, одержані у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні тощо (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12 жовтня 2022 року у справі № 559/1215/19-ц, провадження № 61–8348св22).

5. У справах щодо захисту речових прав на землю, які розглядаються в порядку цивільного судочинства позивач повинен довести належність йому відповідного речового права на земельну ділянку, що є об'єктом цивільного права, яке полягає в доведенні наявності

в позивача права власності на земельну ділянку або права користування земельною ділянкою, а також доведенні факту порушення відповідачем належного позивачеві речового права на земельну ділянку, яке полягає в невизнанні або оспорюванні такого права чи створенні загрози порушення зазначеного права. Водночас, відповідач, який заперечує проти позову, має довести правомірність свого права на землю та відсутність такого права в позивача або відсутність факту порушення відповідного речового права позивача з боку відповідача. Позивач за зустрічним позовом (відповідач за первісним позовом) у справах про захист порушених речових прав на землю в порядку цивільного судочинства повинен довести: 1) наявність саме в нього відповідного речового права на земельну ділянку, яка є об'єктом цивільного права, і відсутність такого права у відповідача за зустрічним позовом (позивач за первісним позовом); 2) довести порушення свого права з боку відповідача за зустрічним позовом (позивач за первісним позовом) і факт відсутності порушення речового права відповідача за зустрічним позовом (позивач за первісним позовом). До обставин, які не підлягають доказуванню у справах щодо захисту речових прав на землю в порядку цивільного судочинства, варто зарахувати преюдиції щодо вже визнання рішенням суду речового права на землю щодо конкретної особи/осіб, які є сторонами в судовому процесі стосовно вирішення питання захисту речового права на землю в іншій цивільній справі, або преюдиції щодо відсутності порушення такого права з боку зазначених осіб¹⁶.

¹⁶ Шабалін А. В. Предмет доказування у справах про захист речових прав у порядку цивільного судочинства. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 107

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських та практичних занять

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Доказування та докази в цивільному судочинстві» переслідують цілі надати методичну допомогу студентам для належної підготовки до них.

Робота студента на семінарському занятті обов'язково включає опрацювання рекомендованої літератури, нормативно-правових актів та матеріалів судової практики, інших матеріалів до теми, яка вивчається. Обов'язковою умовою підготовки є виконання всіх поставлених завдань. Після вивчення теоретичної частини (надання відповідей на поставлені теоретичні питання) студент обов'язково повинен перейти до вирішення практичних завдань та/або задач. Задачі ґрунтуються на судовій практиці та їх вирішення вимагає від студента вміння застосовувати свої теоретичні знання до вирішення практичних життєвих ситуацій, змодельованих в умовах задач, що сприяє максимальному наближенню студента до реалій практичної юриспруденції. Вирішуючи задачу студент повинен відповісти на всі поставлені в ній запитання. Відповіді на запитання задачі повинні бути повними, розгорнутими та бути обґрунтованими посиланнями на норми чинного законодавства та, за необхідності, матеріали судової практики.

Під час виконання практичних завдань зі складання проєктів процесуальних документів студент повинен ознайомитися з вимогами процесуального законодавства до форми та змісту таких документів, а також судовою практикою вирішення судами вимог, які містяться у відповідних процесуальних документах. Під час складання процесуальних документів студентам дозволяється використовувати шаблони, які опубліковані у різних посібниках, збірках, на різних інформаційних ресурсах у мережі Інтернет. Однак проєкти процесуальних документів повинні бути складені студентами власноручно.

Вирішення студентами задач та складання проектів процесуальних документів сприятиме кращому сприйняттю та запам'ятовуванню навчального матеріалу, дозволить виявити рівень підготовки студентів з навчальної дисципліни та вміння застосовувати отримані теоретичні знання на практиці.

Методичні рекомендації щодо виконання самостійної роботи.

Виконання студентом самостійної роботи включає самостійне відшукування та опрацювання літератури, нормативно-правових актів та матеріалів судової практики, інших матеріалів до обраної теми.

Студент повинен підготувати на власний вибір письмове есе або презентацію за однією з рекомендованих тем.

Письмове есе є невеличким самостійним науковим дослідженням студента загальним обсягом від 8 до 10 сторінок А4 на обрану тему (шрифт Times New Roman, розміром 14 пунктів, міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: ліве поле – 2,5 см, праве – 1,5 см, верхнє і нижнє – по 2 см, абзацний відступ – 1 см.). Есе повинно містити титульну сторінку, зміст, основну частину та список використаних джерел. Посилання у тексті роботи та список використаних джерел повинні оформлюватися відповідно до вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Презентація повинна бути виконана за допомогою програми Microsoft Office Power Point та містити від 10 до 15 слайдів.

Самостійна робота студента повинна бути виконана з обов'язковим дотриманням вимог академічної доброчесності.

Завдання для підготовки до семінарських (практичних) занять

Тема 1.

Судове доказування в цивільному процесі – 4 год.

Питання заняття

Заняття 1.

1. Моделі судового процесу та їх вплив на процес доказування.
2. Поняття судового доказування. Суб'єкти доказування.
3. Елементи судового доказування.
4. Предмет доказування. Факти, які входять до предмета доказування. Підстави звільнення від доказування.

Заняття 2.

1. Розподіл обов'язків (тягаря) доказування. Доказові презумпції.
2. Особливості судового доказування у різних судових провадженнях.
3. Особливості судового доказування на різних стадіях цивільного процесу.
4. Поняття та види засобів доказування.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Назвіть ознаки змагальної та слідчої моделі судового процесу, характерні для цивільного процесу України.

2. Громадянка Ружиліна С. С. пред'явила позов до громадянина Ситніки І. Р. про визнання за ним батьківства щодо малолітньої дочки Ольги та стягнення аліментів на її утримання. Позивачка надала суду докази на підтвердження того, що протягом двох років до народження дитини та ще деякий час після народження відповідач проживав з нею однією сім'єю (без реєстрації шлюбу), і навіть після припинення фактичних шлюбних відносин визнавав її своєю дочкою та надавав грошові кошти на утримання. Однак останнім часом перестав надавати фінансову допомогу, а в одній з розмов взагалі заявив, що це не його дочка.

Які факти входять до предмета доказування у цій справі?

3. Суд у попередньому засіданні постановив ухвалу про відмову в долученні до матеріалів справи письмових доказів, наданих відповідачем, посилаючись на те, що ці докази підтверджують обставини, які не мають юридичного значення для справи.

Чи правильно вчинив суд? Хто і коли визначає, які обставини мають юридичне значення для справи? Чи можуть докази, відхилені судом першої інстанції, бути прийняті до розгляду судами вищестоящих інстанцій?

4. Комунальне підприємство звернулося з позовом до громадянина Бортнікова Л. К. про стягнення збитків, заподіяних підприємству внаслідок ДТП, в частині суми, не покритої страховим відшкодуванням. В ході судового розгляду Бортніков Л. К. заперечував свою вину та надав суду докази, які свідчили про відсутність його вини у вчиненні ДТП. Суд не прийняв до уваги надані Бортніковим Л. К. докази

посилаючись на те, що його вина у вчиненні ДТП була встановлена постановою суду про притягнення Бортнікова Л. К. до адміністративної відповідальності за вчинення ДТП, яка набрала законної сили, та ухвалив рішення про задоволення вимог комунального підприємства у повному обсязі. Бортніков Л. К. оскаржив судові рішення в апеляційній інстанції, посилаючись на неповне з'ясування судом першої інстанції обставин справи.

Яке рішення повинен ухвалити суд апеляційної інстанції? Чи матиме преюдиціальне значення постановою суду про притягнення Бортнікова Л. К. до адміністративної відповідальності у цивільній справі, якщо відповідачем буде не Бортніков Л. К., а страхова компанія за позовом про стягнення суми страхового відшкодування?

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Доказування та докази в судовому процесі Давнього Риму.
2. Доказування та докази в судовому процесі Київської Русі.
3. Історичний шлях від принципу формальної оцінки доказів до принципу вільної оцінки доказів судом.
4. Доктрина «плодів отруєного дерева» та можливість її застосування в цивільному процесі.
5. Категорія «істина» в судовому доказуванні.
6. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судові доказування в цивільному процесі України.
7. Вплив практики Верховного Суду на судові доказування в цивільному процесі України.
8. Відмінні риси судового доказування в цивільному, кримінальному, господарському та адміністративному судочинствах.

Рекомендовані нормативно-правові акти та спеціальна література:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. № 9. Київ, 2020. С. 19–23.

4. Волкова Н. В. Щодо визначення поняття судового доказування у цивільному процесі. Новели цивільного процесуального законодавства: Докази та доказування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. – Одеса: Фенікс, 2020. С. 32–36.

5. Волкова Н. В. Зміни цивільного процесуального законодавства України відповідно до судової реформи щодо переліку засобів доказування у цивільному процесі (окремі аспекти). Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 591–592.

6. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017.

7. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

8. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А., Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. 185 с.

9. Теорія доказового права. Науково-практичний посібник: монографія / за заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2021. 426 с.

10. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «Фінн», 2009. 88 с.

11. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.

12. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

Тема 2.

Судові докази: загальна характеристика – 2 год.

Питання заняття

1. Поняття та юридична сила судових доказів. Властивості судових доказів. Класифікація судових доказів.
2. Порядок подання доказів до суду та порядок витребування доказів судом.
3. Забезпечення судових доказів.
4. Судові доручення щодо збирання доказів.
5. Оцінка судових доказів та стандарти доказування.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Місцевий суд залишив без руху позовну заяву громадянина Гудкова С. П. про поділ майна подружжя. В ухвалі було вказано як підставу залишення позовної заяви без руху те, що у позовній заяві не зазначено доказів, що підтверджують вказані у ній обставини. Крім того, до позовної заяви не було додано жодних доказів та не зазначено докази, які не можуть бути подані разом з позовною заявою, якщо такі є.

Чи правильно вчинив суд?

2. Суд у попередньому засіданні постановив ухвалу про відмову в долученні до матеріалів справи письмових доказів, наданих відповідачем, посилаючись на те, що дані докази підтверджують обставини, які не мають юридичного значення для справи.

Чи правильно вчинив суд? Хто і коли визначає, які обставини мають юридичне значення для справи? Чи можуть докази, відхилені судом першої інстанції, бути прийняті до розгляду судами вищестоящих інстанцій?

3. У справі за позовом про витребування автомобіля з чужого незаконного володіння позивач подав до суду заяву про забезпечення позову шляхом накладення арешту на спірний автомобіль. В обґрунтування своєї вимоги він вказав, що відповідач збирається продати автомобіль та вже виставив його на продаж, розмістивши відповідне оголошення у соціальній мережі Instagram. До заяви було додано роздруковку сторінки в Instagram з фотографією автомобіля та оголошенням про продаж. Суд відмовив у задоволенні заяви, зазначивши

в ухвалі про те, що з наданої роздруківки неможливо встановити, що оголошення було розміщене саме відповідачем, а тому суд вважає наданий доказ неналежним та недопустимим.

Чи правильне рішення прийняв суд?

4. Підготуйте проект заяви про забезпечення доказів.

5. В попередньому засіданні у справі про звернення стягнення на предмет іпотеки відповідач надав суду висновок експерта про оцінку предмета іпотеки, пояснивши, що раніше не мав змогу цього зробити, оскільки даний висновок був виготовлений на замовлення відповідача лише три дні тому. Суд долучив висновок експерта до матеріалів справи та оголосив перерву в судовому засіданні для надання позивачеві та його представнику можливості ознайомитись з висновком експерта.

Чи правильно вчинив суд?

6. У справі за позовом про поділ спадщини між трьома спадкоємцями за законом, яка розглядалася Голосіївським районним судом м. Києва, позивач подав заяву про проведення допиту одного з відповідачів, який не з'явився в судове засідання, в порядку судового доручення Приморським районним судом м. Одеси, тобто за місцем проживання цього відповідача.

Чи підлягає заява позивача задоволенню судом?

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Співвідношення категорій «судові докази», «фактичні дані», «засоби доказування», «доказові факти» та «обставини справи».
2. Ускладнення у виконанні доручення суду іноземної держави у цивільному процесі.
3. Звернення та виконання судових доручень українськими та іноземними судами.
4. Оцінка судових доказів на різних стадіях цивільного процесу.

**Рекомендовані нормативно-правові акти
та спеціальна література:**

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 р. № 1092/5/54 Офіційний вісник України. 2008. № 50. Ст. 1646.

4. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с.

5. Андронов І. В. Забезпечення доказів у цивільній справі шляхом огляду веб-сторінки в мережі інтернет // Інформаційні технології у судочинстві: матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н. Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 18–21.

6. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі // Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л.А Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 12–15.

7. Волкова Н. В. Щодо визначення поняття доказу у цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Всеукр. науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного / за заг. редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. (м. Одеса, 13 грудня 2019 року). С. 21–25.

8. Волкова Н. В. Щодо порядку подання доказів у цивільному судочинстві. Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 19–22

9. Волкова Н. В. Щодо ознак достовірності та достатності доказів у цивільному судочинстві. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)/ відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 330–332.

10. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017.
11. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
12. Симбірська Є. В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2019. 225 с.
13. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «Фінн», 2009. 88 с.
14. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.
15. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
16. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування у цивільному судочинстві: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2018. 392 с.

Тема 3. Показання свідків – 2 год.

Питання заняття

1. Показання свідка як засіб доказування.
2. Правовий статус свідка в цивільному процесі. Імунітет свідка. Види свідків.
3. Порядок допиту свідка. Допит малолітніх та неповнолітніх свідків. Допит сторін, третіх осіб та їх представників як свідків.
4. Письмове опитування учасників справи.
5. Оцінка показань свідка.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Дайте обґрунтовану відповідь на питання про те, чи має свідок у цивільній справі право:
- 1) на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою до суду;
 - 2) на отримання винагороди за виконання обов'язків свідка;

- 3) користуватися послугами перекладача;
- 4) надавати показання у письмовій формі (наприклад у формі нотаріально посвідченої заяви свідка);
- 5) при наданні усних показань користуватися письмовими нотатками;
- 6) просити про допит за місцем свого перебування;
- 7) заявляти клопотання про відкладення судового засідання у зв'язку з неможливістю з'явитися до суду з поважних причин;
- 8) знаходитись в залі судового засідання під час допиту інших свідків;
- 9) залишити залу судового засідання після закінчення його допиту;
- 10) ставити запитання суду, учасникам справи, іншим свідкам, експертам, спеціалістам.

2. Громадянка Рудько В. М. звернулася до суду з заявою про визнання свого чоловіка недієздатним у зв'язку з наявністю в нього стійкого психічного розладу. На підтвердження обставин, що входять у предмет доказування у справі, заявниця просила суд допитати як свідків лікаря психоневрологічної лікарні, який вже протягом кількох років займався лікуванням громадянина Рудько В. М., двох сусідів, які можуть підтвердити неадекватну поведінку її чоловіка, а також надала історію хвороби як письмовий доказ.

Суд здійснив допит свідків, дослідив матеріали справи та ухвалив рішення про задоволення заяви.

Чи правильно вчинив суд? Які факти входять у предмет доказування у цій справі? Чи міг суд задовольнити вимоги заявниці на підставі наданих доказів?

3. Дяченко пред'явив позов до Розмана про стягнення 15 000 грн. заборгованості за договором позики. У зв'язку з дружніми стосунками договір письмово не оформлювався, а гроші позичалися під «чесне слово». Однак у встановлений усною домовленістю строк Розман гроші не повернув, пояснивши важким фінансовим становищем, у зв'язку з чим Дяченко змушений був звернутися до суду. На підтвердження факту передачі грошей у борг Дяченко просив суд викликати та допитати як свідків свою дружину та сусіда, які були присутні при передачі грошей у позику.

Чи підлягає клопотання про виклик свідків задоволенню судом?

4. Позивач через двадцять днів після відкриття провадження у справі змінив підстави позову, подавши до суду уточнену позовну заяву. У цій уточненій позовній заяві він сформулював 10 запитань до відповідача, які стосувалися нових підстав позову.

Чи зобов'язаний відповідач надати відповідь на поставлені запитання, якщо зобов'язаний, то в якому порядку?

5. Підготуйте проект заяви про виклик свідка.

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Усний допит та письмове опитування сторін цивільної справи як свідків: вітчизняний та іноземний досвід.
2. Заява свідка та афідевіт: порівняльна характеристика.
3. Психологічні аспекти допиту свідка.
4. Особливості допиту свідків, які мають фізичні вади.
5. Допит свідка в Україні.

Рекомендовані нормативно-правові акти та спеціальна література:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Андронов І. В. Усний допит та письмове опитування учасників справи як свідків у цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2018. № 4. С. 22–26.

4. Зейкан Я. П. Прямий та перехресний допит у суді: навч.-практ. посіб. К.: Правова Єдність, 2017. 368 с.

5. Новикова Н. А. Показання свідків у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 245 с.

6. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.

7. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

Тема 4. **Письмові та електронні докази – 2 год.**

Питання заняття

1. Поняття та види письмових доказів. Використання копій письмових доказів у судовому доказуванні.
2. Збирання, дослідження та оцінка письмових доказів.
3. Оцінка письмових доказів.
4. Поняття та види електронних доказів.
5. Порядок збирання, подання до суду та дослідження електронних доказів.
6. Оцінка електронних доказів.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Адвокатом Дзюбою В. І., який був представником позивача у цивільній справі, в якості письмового доказу до суду було надано копію договору оренди офісного приміщення. Копія договору була виконана за допомогою фотокопіювальної техніки, прошита, пронумерована, а на останній сторінці було зазначено «згідно з оригіналом», дата, підпис, «адвокат Дзюба В. І.». Суд не прийняв даний доказ вказавши, що копію мав посвідчити не представник, а сам позивач, до того ж посвідчувальний напис має бути на кожній сторінці договору, а не лише на останній.

Чи правильно вчинив суд?

2. Позивач надав до суду копію акту приймання-передачі земельної ділянки в оренду разом з клопотанням про долучення його до матеріалів справи. В підготовчому засіданні суддя зазначив, що не прийме доказ до уваги, оскільки до клопотання про його долучення до матеріалів справи не додано підтвердження направлення копії доказу іншій стороні. Позивач зауважив, що він не направляв копії доказу, оскільки акт складається у двох екземплярах і один екземпляр даного акту наявний у відповідача, а отже суд повинен прийняти доказ до уваги.

Чи дотримано позивачем процесуального порядку подання письмового доказу до суду?

3. Підготуйте проект клопотання про витребування письмового доказу.

4. У справі за позовом про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника за прогул відповідачем було надано до суду два відеозаписи: один відеозапис з камери відеоспостереження, яка знаходиться безпосередньо в офісі, в якому працював звільнений працівник, а інша – зовнішня камера відеоспостереження. На обох камерах зафіксовано, що працівник залишив своє робоче місце та пішов з офісу на три години раніше закінчення робочого дня. Позивач не заперечував, що на відеозапису саме він, однак зазначив про недопустимість використання цих доказів, оскільки здійснення відеозйомки на робочому місці є протизаконним, оскільки він навіть не знав про те, що в офісі, де він працював, ведеться відеоспостереження, а стосовно зовнішнього відеоспостереження він наполягав на тому, що він пішов з офісу не на три, а на одну годину раніше, а час на відеозапису був свідомо змінений менеджером, оскільки той знаходиться з позивачем у неприяних стосунках. Представник роботодавця зауважив, що офісне приміщення є власністю підприємства, а отже власник має право розміщувати в ньому відеоспостереження де вважає за необхідне. Крім того, робочий день звільненого працівника, який працював бухгалтером, закінчився о 18:00. Якби працівник пішов з роботи о 17:00, то вже сутеніло б і на камері зовнішнього відеоспостереження зображення було б значно темніше, ніж є, а отже час, який показано на відеозапису (15:00), відповідає дійсності.

Оцініть аргументи сторін. Чи можуть ці два відеозаписи бути прийняті судом як допустимі докази?

5. До суду у справі про захист честі та гідності було надано на флешці відеозапис виступу голови профспілки на засіданні профспілки, зроблений за допомогою мобільного телефону, на якому голова профспілки припустився образливих висловлювань на адресу одного з членів профспілки. Відповідач заперечував проти долучення цього доказу до матеріалів справи, оскільки стверджував, що, по-перше, він не знав про фіксування його виступу, а отже його записували без його дозволу, а, по-друге, до суду подано копію відеозапису, не засвідчену електронним підписом, а відповідно до ЦПК електронні копії електронних доказів, які подаються до суду, мають бути засвідчені електронним цифровим підписом.

Чи може суд прийняти копію відеозапису як допустимий доказ у наведеній справі?

6. Підготуйте проект заяви про проведення огляду електронного доказу в мережі Інтернет.

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Відмінність письмових від електронних доказів.
2. Особливості подання, дослідження та оцінки електронних та письмових доказів.
3. Ознаки письмових та електронних доказів у цивільному процесі.
4. Електронні документи як основний вид електронних доказів.
5. Особливості використання в процесі судового доказування інформації з смс-повідомлень, месенджерів, електронної пошти та соціальних мереж.

Рекомендовані нормативно-правові акти та спеціальна література:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
3. Московчук Д. О. Електронні докази у країнах континентального та загального права: порівняльно – правове дослідження: дис...доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 210 с.
4. Павлова Ю. С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. Одеса, 2019. 239 с.
5. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
6. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «Фінн», 2009. 88 с.
7. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.
8. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки

України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

9. Чванкін С. А. Електронні докази у справах наказного провадження. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 2. С. 110–114.

10. Чванкін С. А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 498 с.

11. Штефан А. С. Розрізняльні ознаки письмових доказів. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 4. С. 88–97.

Тема 5. Речові докази – 2 год.

Питання заняття

1. Поняття, ознаки та види речових доказів. Відмінність речових доказів від інших засобів доказування.
2. Порядок збирання, витребування, подання до суду, зберігання та повернення речових доказів.
3. Порядок дослідження речових доказів. Огляд речових доказів за місцем знаходження та речових доказів, які швидко псуються.
4. Оцінка речових доказів.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Громадянин Лисенко пред'явив до суду позов до громадянки Шаталової про стягнення заборгованості у сумі 8000 грн. за договором позики. На підтвердження своїх вимог позивач надав до суду копію розписки, яка містить усі умови договору позики, зазначивши у позовній заяві, що оригінал розписки знаходиться у відповідачки. Відповідачка у відзиві на позовну заяву заперечувала проти задоволення судом пред'явлених до неї позовних вимог, вказавши, що вона повністю сплатила борг, підтвердженням чого є знаходження в неї оригіналу розписки.

В якості якого доказу (письмового чи речового) використано розписку кожною зі сторін?

2. У справі за позовом громадянки Сафронової до КП «Теплокомуненерго» про зменшення розміру оплати за опалення квартири позивачка заявила клопотання про огляд речового доказу за його

місцезнаходженням – батареї опалення, яка знаходиться в її квартирі, з метою встановлення факту занадто низької температури теплоносія, що подається до її квартири. Також позивачка просила залучити до такого огляду спеціаліста.

Чи підлягає клопотання задоволенню судом?

3. Підготуйте проект заяви про проведення огляду речового доказу за місцем знаходження.

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Юридична природа та сутність інституту речових доказів у цивільному судочинстві.
2. Класифікація речових доказів у цивільному процесі.
3. Порядок передачі судом речових доказів, які є об'єктами, що вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні.

**Рекомендовані нормативно-правові акти
та спеціальна література:**

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Про затвердження Порядку передачі судом речових доказів, які є об'єктами, що вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні: постанова КМУ від 1 березня 2006 р. № 236 Офіційний вісник України. 2006. № 9. Ст. 554

4. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 р. № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#n10>.

5. Правила перевезення швидкокопсувних вантажів (стаття 5 Статуту): затверджені наказом Міністерства транспорту України від 09.12.2002 р. № 873. Офіційний вісник України. 2003. № 3. Ст. 88.

6. Зеленьак А. С. Використання речових доказів під час розгляду та вирішення цивільних справ: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2015. 238 с.

7. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «Фінн», 2009. 88 с.

8. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса: Видавничий дїм «Гельветика» 2021. 516 с.

Тема 6. **Висновки експертів – 2 год.**

Питання заняття

1. Поняття та види судової експертизи.
2. Правовий статус експерта. Його відмінність від спеціаліста й експерта з питань права.
3. Порядок призначення експертизи. Забезпечення та попередня оплата витрат на проведення експертизи.
4. Висновок експерта: види та структура. Неповний та неясний висновок експерта.
5. Відмінність висновку експерта від висновків органів державної влади та місцевого самоврядування, допомоги спеціаліста та висновку експерта у галузі права.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. У цивільній справі за позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором відповідач стверджував, що він не підписував даного договору, та заявив клопотання про призначення судової лінгвістичної експертизи. На вирішення експерта просив поставити питання: Чи виконано підпис від імені позичальника у кредитному договорі особисто позичальником, чи іншою особою? До клопотання відповідачем було додано належним чином завірену копію кредитного договору, а також аркуш паперу з експериментальними зразками підпису, які мають бути передані на дослідження експерта.

Позивач наполягав, щоб суд відібрав для використання в експертному дослідженні й той екземпляр договору, який наявний в позивача.

Суд задовольнив клопотання відповідача, а позивачеві відмовив, аргументувавши це тим, що одного екземпляру договору цілком достатньо для проведення експертизи.

Чи припустився суд помилок?

2. У цивільній справі за позовом про визнання договору дарування недійсним з підстав, передбачених ст. 225 ЦК України, позивач надав

до суду висновок експерта, підготовлений у кримінальній справі, у якій дарувальник був визнаний неосудним.

Чи може вказаний висновок експерта бути покладений судом в основу свого рішення про визнання договору недійсним у цивільній справі?

3. У цивільній справі за позовом про поділ спільного майна подружжя позивач заявив до суду клопотання про призначення судової будівельно-технічної експертизи для визначення можливих варіантів поділу житлового будинку, який знаходився у спільній власності подружжя. Суд у підготовчому засіданні постановив ухвалу про призначення експертизи, якою зобов'язав позивача в порядку забезпечення судових витрат на проведення експертизи оплатити на рахунок експертної установи грошову суму, яка дорівнює вартості проведення експертизи, протягом п'яти днів з моменту постановлення ухвали та зупинив провадження у справі. Позивач відмовився платити, заявивши, що він є інвалідом II групи, докази чого є в матеріалах справи, а отже звільнений від оплати судових витрат.

Як повинен вчинити суд?

4. У цивільній справі за позовом про оспорювання батьківства суд за клопотанням позивача, записаного в органах РАЦС батьком малолітньої дитини, призначив судово-біологічну (судово-генетичну) експертизу. Матір відмовилася приводити дитину до експертної установи для відібрання біологічних зразків, у зв'язку з чим провести експертизу виявилось неможливо. Тоді позивач запропонував надати експерту кілька волосин дитини, які він отримав самостійно під час зустрічі з дитиною. Пропозиція позивача була відхилена, а суд у зв'язку з недоведенням позовних вимог ухвалив рішення про відмову в позові.

Надайте правову оцінку даній ситуації. Чи правильне рішення ухвалив суд?

5. Підготуйте проект клопотання про призначення судової експертизи.

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Використання висновків експертів у цивільних справах про визнання правочинів недійсними.

2. Значення висновку експерта у справах про відшкодування моральної шкоди.
3. Посмертна судово-психіатрична експертиза у цивільних справах.
4. Допит експерта в суді.

Рекомендовані нормативно-правові акти та спеціальна література:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). Офіційний вісник України. 1998. № 46. Ст. 1715.

5. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>.

6. Нестор Н. В. Судові експертизи в процесуальному праві України: навчальний посібник. 2-ге вид. К.: Ліра-К, 2021. 276 с.

7. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х.: Право, 2016. 928 с.

8. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «Фінн», 2009. 88 с.

9. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.

10. Штефан А. С. Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 2. С. 16–28.

Тема 7.
**Особливості судового доказування в окремих
категоріях цивільних справ – 2 год.**

Питання заняття

1. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з сімейних правовідносин.
2. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з цивільних правовідносин.
3. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з трудових правовідносин.
4. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з житлових правовідносин.
5. Особливості судового доказування у цивільних справах, що виникають з земельних правовідносин.

**Завдання або кейси для поточного контролю знань
і вмінь здобувачів вищої освіти**

1. Липська В. С. пред'явила позов до Липського Р. І. про стягнення аліментів на утримання малолітньої дитини у розмірі 5000 грн. щомісячно до досягнення дитиною повноліття. До позовної заяви було додано копію позовної заяви для відповідача, копію судового рішення про розірвання шлюбу між позивачем та відповідачем та витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про те, що відповідач зареєстрований як фізична особа-підприємець.

Чи всі необхідні докази було додано позивачкою до позовної заяви, якщо ні, то яких доказів не вистачає?

2. У цивільній справі за позовом Попової С. М. до Попова П. Л. про позбавлення батьківських прав щодо малолітнього сина Романа (10 років) позивачка надала до суду копію свідоцтва про народження дитини, копію судового рішення про розірвання шлюбу та стягнення з відповідача аліментів на утримання сина у розмірі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, довідку від державного виконавця про наявність заборгованості по сплаті аліментів за останні шість місяців. В судовому засіданні позивачка пояснила, що відповідач свідомо ухиляється від виконання батьківських обов'язків, не надає дозволу на виїзд дитини за кордон разом з матір'ю, у зв'язку з чим

необхідно позбавити його батьківських прав. В судовому засіданні було допитано також двох свідків (матір позивачки та сусідку), які підтвердили, що відповідач вже протягом року не виявляє турботи відносно свого сина та не надає допомоги у його утриманні та вихованні. Відповідач проти задоволення позову заперечив, зазначивши, що любить сина, не бажає, щоб той виїжджав за кордон, а невплата аліментів викликана тимчасовими фінансовими труднощами. Жодних доказів відповідач суду не надав.

Суд ухвалив рішення про відмову в позові, зазначивши про недоведеність свідомого нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками та відсутність підстав для застосування до відповідача крайнього заходу у вигляді позбавлення батьківських прав.

Надайте правову оцінку ситуації. Чи достатньо, на Вашу думку, доказів було надано позивачкою в обґрунтування позовних вимог? Чи погоджуєтесь Ви з судовим рішенням?

3. Рогов Т. С. пред'явив до Рогової О. К. позов про поділ автомобіля марки Volkswagen Passat, придбаний у кредит під час шлюбу, та яким після розірвання шлюбу продовжує користуватися позивач. Проте автомобіль був зареєстрований на ім'я відповідачки. Позивач просив здійснити поділ шляхом визнання за ним права власності на автомобіль, припинення права відповідачки на частку в спільному майні та виплату їй грошової компенсації її частки. До суду позивачем було надано копію свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, копію судового рішення про розірвання шлюбу, копію кредитного договору про видачу кредиту на придбання автомобіля, довідку з банку про погашення кредиту, виписку з банківського рахунку позивача про наявність на рахунку грошових коштів у розмірі, достатньому для виплати вартості частки відповідачки у праві на автомобіль.

Чи належні, допустимі та достатні докази було надано позивачем для задоволення позовних вимог?

4. Громадянин Зубко К. Д. звернувся до суду з позовом до селищної ради про визнання в порядку набувальної давності права власності на 1/3 житлового будинку. Позивач зазначив, що право власності на вказані 1/3 житлового будинку належали громадянці Тищенко В. П., яка померла 12 років тому. Спадкоємців в неї не було, питання про визнання спадщини відумерлою не вирішувалося. Позивач оплатив похорони та протягом усіх цих 12 років користувався цим майном,

ремонтував його та сплачував комунальні послуги, оскільки право власності на інші 2/3 даного будинку належить йому.

Які докази повинен надати позивач на підтвердження своїх позовних вимог?

5. Громадянин Семенов Л. Б. звернувся до суду з позовом про захист честі та гідності, що містить вимогу про спростування ганебної інформації, розміщеної про нього на одному з веб-сайтів.

Які докази повинен надати до суду позивач на підтвердження особи відповідача за своїм позовом? Яким чином ці докази можна отримати?

6. Назвіть випадки, коли закон допускає використання показань свідків як засобу доказування факту вчинення правочину.

7. У підготовчому засіданні у справі про визнання заповіту недійсним позивач подав до суду заяву про виклик до суду в якості свідка приватного нотаріуса, який посвідчував заповіт. Представник відповідача заперечував проти задоволення клопотання, посилаючись на неможливість допиту нотаріуса як свідка, оскільки нотаріус зобов'язаний зберігати таємницю вчинення нотаріальних дій.

Чи підлягає заява позивача про виклик свідка задоволенню судом?

8. До позовної заяви про поновлення на роботі та стягнення компенсації за вимушений прогул позивачем було додано наступні докази: копію трудової книжки, оригінал характеристики з місця роботи позивача, копію наказу про звільнення, оригінал довідки з бухгалтерії підприємства про розмір середнього заробітку працівника з розрахунку за останні 12 місяців, копію паспорту позивача.

Чи всі надані позивачем докази є належними та допустимими у даній справі?

Зміст завдання для самостійної роботи

Підготуйте письмове есе або презентацію з наступних питань:

1. Особливості судового доказування у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини.
2. Особливості судового доказування у справах про розподіл майна подружжя.
3. Особливості судового доказування у справах за віндикаційними та негаторними позовами.

4. Особливості судового доказування у справах про визнання правочинів недійсними.
5. Особливості судового доказування у справах про захист прав споживачів.
6. Особливості судового доказування у справах про захист честі, гідності та ділової репутації.
7. Особливості судового доказування у справах про відшкодування шкоди.
8. Особливості судового доказування у спадкових справах.
9. Особливості судового доказування у справах про стягнення заборгованості по заробітній платі.
10. Особливості судового доказування у справах про поновлення на роботі та стягнення компенсації за вимушений прогул.
11. Особливості судового доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Рекомендовані нормативно-правові акти та спеціальна література:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
3. Андронов І. В. Судові спори між ОСББ та співвласниками багатоквартирних будинків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 119–122.
4. Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 3-є, перероблене і доповнене. Х.: Еспада, 2010. 464 с.
5. Васильєв С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Навчальний посібник. Харків: Еспада, 2012. 480 с.
6. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова, Наталія Василівна. Одеса, 2022. 444 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>
7. Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. № 9. Київ, 2020. С. 19–23.

8. Волкова Н. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Часопис цивілістики № 34 спецвипуск «Цивільний процес». Одеса, 2019. С. 37–41.

9. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 480 с.

10. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів: монографія / Н. В. Волкова, Д. А. Шкорупеев; передм. Н. Ю. Голубева; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 192 с.

11. Цивільний та виконавчий процес: міжгалузеві зв'язки. Особливості розгляду судами певних категорій справ та виконання судових рішень. Монографія за заг. ред. Фурси С. Я., Русецької О. О., Хорватової О. О. Київ: Алерта, 2024. 926с.

5. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЩО ВИНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН (ЗАЛІК)

1. Історія судового доказування.
2. Моделі судового процесу та їх вплив на судове доказування.
3. Поняття судового доказування. Співвідношення з суміжними поняттями (доведення, судове пізнання).
4. Суб'єкти доказування, їх права та обов'язки в доказуванні.
5. Роль суду в доказуванні.
6. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.
7. Елементи судового доказування.
8. Етапи (стадії) процесу судового доказування.
9. Предмет доказування. Факти, які входять до предмета доказування.
10. Підстави звільнення від доказування.
11. Тягар ствердження про факти і тягар доказування.
12. Розподіл обов'язків доказування.
13. Роль презумпцій та фікцій в судовому доказуванні.
14. Мета судового доказування. Категорія «істина» та її значення в судовому доказуванні.
15. Засоби доказування в цивільному процесі.
16. Поняття та юридична сила судових доказів.
17. Властивості судових доказів.
18. Класифікація судових доказів.
19. Процесуальний порядок подання та витребування доказів.
20. Забезпечення судових доказів.
21. Огляд судових доказів за місцем знаходження.
22. Огляд речових доказів, що швидко псуються.
23. Судові доручення щодо збирання доказів. Надання міжнародної правової допомоги щодо збирання доказів.
24. Оцінка судових доказів. Види та критерії оцінки доказів. Принцип вільної оцінки доказів.
25. Стандарти доказування.

26. Правовий статус свідка в цивільному процесі. Особи, які не підлягають допиту як свідки.
27. Імунітет свідка в цивільному процесі.
28. Порядок допиту свідка.
29. Допит малолітніх та неповнолітніх свідків.
30. Види та способи допиту свідка.
31. Допит сторін та третіх осіб як свідків.
32. Письмове опитування учасників справи як свідків.
33. Оцінка показань свідка.
34. Поняття письмових доказів. Використання копій письмових доказів у доказуванні.
35. Види письмових доказів.
36. Використання в процесі доказування приватного листування та інших матеріалів приватного характеру.
37. Збирання та дослідження письмових доказів. Витребування письмових доказів судом.
38. Оцінка письмових доказів.
39. Поняття та види речових доказів.
40. Порядок збирання та дослідження речових доказів.
41. Оцінка речових доказів.
42. Поняття та види електронних доказів.
43. Порядок збирання та дослідження електронних доказів.
44. Оцінка електронних доказів.
45. Процесуальний порядок дослідження та оцінки аудіо- та відеозаписів.
46. Поняття судової експертизи. Види експертиз.
47. Правовий статус експерта, його відмінність від спеціаліста й експерта з питань права.
48. Порядок призначення і проведення судової експертизи. Експертиза на замовлення сторони та за призначенням суду.
49. Висновок експерта: види та структура.
50. Відмінність висновку експерта від висновків органів державної влади та місцевого самоврядування, допомоги спеціаліста та висновку експерта у галузі права.
51. Порядок дослідження та оцінки висновку експерта. Допит експерта в суді.
52. Особливості судового доказування у різних видах провадження.

53. Особливості судового доказування на різних стадіях цивільного процесу.
54. Особливості судового доказування у справах про стягнення аліментів.
55. Особливості судового доказування у справах про визнання та оспорювання батьківства.
56. Особливості судового доказування у справах про позбавлення батьківських прав та поновлення у батьківських правах.
57. Особливості судового доказування у справах про визначення місця проживання малолітньої дитини.
58. Особливості судового доказування у справах про розподіл майна подружжя.
59. Особливості судового доказування у справах за ввідикаційними та негаторними позовами.
60. Особливості судового доказування у справах, пов'язаних з об'єктами самочинного будівництва.
61. Особливості судового доказування у справах про визнання правочинів недійсними.
62. Особливості судового доказування у справах про захист прав споживачів.
63. Особливості судового доказування у справах про захист прав інтелектуальної власності.
64. Особливості судового доказування у справах про захист честі, гідності та ділової репутації.
65. Особливості судового доказування у справах, що виникають з кредитних правовідносин.
66. Особливості судового доказування у справах про відшкодування шкоди.
67. Особливості судового доказування у спадкових справах.
68. Особливості судового доказування у справах про стягнення заборгованості по заробітній платі.
69. Особливості судового доказування у справах про поновлення на роботі та стягнення компенсації за вимушений прогул.
70. Особливості судового доказування у справах про виселення та вселення у житлове приміщення.

71. Особливості судового доказування у справах про усиновлення, скасування усиновлення та визнання його недійсним.
72. Особливості судового доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.
73. Особливості судового доказування у справах про обмеження дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення дієздатності фізичної особи.
74. Особливості судового доказування у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.
75. Особливості судового доказування у справах про визнання спадщини відумерлою та передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність.

6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ

6.1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ

Поточна оцінка рівня знань здобувачів здійснюється за принципом «відповідь вірна» або «відповідь невірна». При вірній відповіді виставляється оцінка «зараховано», при невірній або неповній відповіді виставляється оцінка «не зараховано». При використанні форми контролю у вигляді заліку враховується поточна робота здобувача за весь період, зокрема активність на семінарських і практичних заняттях, відповіді на додаткові питання, а також самостійна робота та наукова робота в гуртках та проблемних семінарах здобувачів. Крім того, здобувач має надати відповідь на спеціально розроблений перелік залікових питань.

При проведенні екзамену відповіді здобувачів оцінюються за таким оцінками:

- **відмінно** – повна вірна відповідь на всі основні (три) та додаткові питання;
- **добре** – повна вірна відповідь на дві основні питання, неповна або не зовсім вірна відповідь на одне з основних питань та додаткові питання;
- **задовільно** – повна вірна відповідь на одне основне питання за умови неповної або не зовсім вірної відповіді на одне з основних питань та додаткові питання, чи відсутність відповіді на одне з основних питань;
- **незадовільно** – відсутність знань, відмова від відповіді на поставлені питання, помилкові на два або три основних питання, відповіді не відповідають змісту питань навчальної програми.

6.2. ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ТА ШКАЛОЮ ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Для екзамену, курсової роботи, практики	Для заліку
90–100	A	Відмінно	зараховано
82–89	B	Добре	
74–81	C		
64–73	D	Задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.11. 1971 року. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. Ст. 375.
3. Житловий кодекс України: Закон України від 16.03. 1983 року // Відомості Верховної Ради України. 1983. № 28. Ст. 573.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01. 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. – Ст. 135.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01. 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012, № 18.
9. Про судовий збір: Закон України від 8 серпня 2011 року № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. Ст. 87.
10. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. 1994. № 28. Ст. 232.
11. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року // Відомості Верховної Ради України.– 2003.– № 36.– Ст. 275.
12. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII // Відомості Верховної Ради України.– 2017 – № 45 – ст. 400.

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року // Офіційний вісник України.– 1998.– № 46. – С. 172.

14. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: Наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814. (Розділ V. Приймання, облік і зберігання речових доказів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BE%D0%B2#w1_2

15. ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» (п. 5.26). URL: <https://www.kdu.edu.ua/Documents/DSTU41632020v1.pdf>

Основні джерела:

1. Аксютіна А.В., Олійник Я. А. Засоби доказування в цивільному судочинстві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 2. С. 54–57. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/14.pdf.

2. Андронов І. В. Забезпечення доказів у цивільній справі шляхом огляду веб-сторінки в мережі інтернет // Інформаційні технології у судочинстві: матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н. Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 18–21.

3. Андронов І. В. Судові спори між ОСББ та співвласниками багатоквартирних будинків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 119–122.

4. Андронов І. В. Усний допит та письмове опитування учасників справи як свідків у цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2018. № 4. С. 22–26.

5. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі // Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л.А Сатановська О. В.; за загальною

редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 12–15.

6. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова, Наталія Василівна. Одеса, 2022. 444 с.

7. Волкова Н. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Часопис цивілістики. 2019. № 34 (спецвипуск «Цивільний процес»). С. 37–41.

8. Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 19–23.

9. Бойчук Р. В. Ознаки письмових доказів у доктрині цивільного процесу. Держава та регіони. Серія: Право. 2023. № 1 (79). С. 319–323. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/52.pdf.

10. Кройтор В. А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 113–117. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/25.pdf.

11. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

12. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л.А Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. – Одеса: Фенікс, 2020. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/edd15370-4dca-4706-825b-db82bc0d936b>.

13. Пільков К. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 86–99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/15.pdf>.

14. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубевої. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 480 с.

15. Рудько К. А. Особливості подання доказів у цивільному процесі України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 261–262. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/66.pdf

16. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 136–139. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf.

17. Сакара Н. Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду. Презентація. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf.

18. Степанова Т. Особливості класифікації доказів у господарському процесі. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 11. С. 13–16. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5218/1/13–15.pdf>.

19. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування) 3-ге вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 516 с.

20. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

21. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

22. Чванкін С. А. Аудіо- та відеозаписи як різновид електронних доказів у цивільному процесі. Теорія і практика правознавства. 2020. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2020_2_7

23. Чванкін С. А. Види електронних доказів у цивільному процесі. Knowledge, Education, Law, Management 2020. № 3 (31), vol. 2. С. 259–265. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.45>.

24. Чупрун Є. В. Показання свідків у цивільному судочинстві. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 трав. 2020 р.). – Харків: ХНУВС, 2020. С. 295–298. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/15_05_2020/pdf/75.pdf

25. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування у цивільному судочинстві: монографія. К.: Інтерсервіс, 2018. 392 с.

Матеріали судової практики:

1. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1972 року № 3 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72>.

2. Про судову практику в справах про виключення майна з опису: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 серпня 1976 року № 6 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-76>.

3. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1985 року № 2 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85>.

4. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 6 // Офіційний веб-сайт Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.

5. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>.

6. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.

7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

8. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15

травня 2006 року № 3 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

9. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

10. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.

11. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

12. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

13. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

Зміст

1. ПЕРЕДМОВА	3
2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН І РОЗРАХУНКОВИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ НА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ ЛЕКЦІЙ	7
4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	43
5. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН (ЗАЛІК)67	
6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ	71
РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ.....	73

Навчальне видання

Серія: Навчально-методичні посібники

**Неллі Юрїївна Голубєва,
Ігор Володимирович Андронов,
Наталія Василівна Волкова,
Інна Анатолїївна Яніцька**

ДОКАЗУВАННЯ ТА ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів денної форми навчання першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Одеська юридична академія»
галузь знань – 08 «Право» спеціальність – 081 «Право»

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 3,6.
Зам. № 2406–02.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net